

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ
ПРИ ПРОГНОЗИРАНЕ НА ТЕРИТОРИАЛНАТА
СТРУКТУРА НА ПРОМИШЛЕНОТО ПРОИЗВОДСТВО**

Васил С. Василев

Съставянето на дългосрочни прогнози и програми за усъвършенстване на териториалната структура на промишлеността е сложен, многостранен и многоетапен научноизследователски процес. Той изпълва съдържанието на значителна част от предплановите разработки, които са обединени или подчинени на Генералната схема за териториално разположение на производителните сили в НР България. Неговите крайни резултати са израз на кооперираните усилия на множество научни колективи, стопански и функционални ведомства и регионални работни групи.

В рамките на нашата дългосрочна структурна политика голямото внимание към предстоящите териториално-структурни изменения в промишлеността се обуславя освен от нейната водеща роля в регионалното развитие още и от редица основни тенденции и съображения.

На първо място това са дългосрочните програмни социално-икономически цели, на които се подчинява целокупното наше развитие. Те имат значими пространствени аспекти, които следва да се проучат, да се дефинират и да градираат регионално адресирани цели и задачи и да се намерят най-подходящи пътища и форми за тяхната ефективна реализация.

В перспектива все по-отчетливо ще се проявява отношението между инерционния характер на формиралите се в продължение на много години териториално-промишлени структури (подсистеми на териториалната структура на промишлеността) и регионално преобразуващата роля на предстоящите за реализация промишлени инвестиции.

Големите мащаби на предстоящите инвестиционни програми ще динамизират съществуващите териториално-промишлени структури, ще обогатяват техния отраслов състав и ще ги разширят пространствено. Това налага да се търсят нови подходи към програмиране формирането на териториалната структура на промишленото производство в перспектива.

Някои видове съществени насоки и резерви за интензификация на икономиката имат регионален адрес. Тяхното разкриване и осъществяване е възможно да се извърши само или предимно на регионално (локално) равнище. Възможността за реализиране на относително автономен принос на териториално-структурните изменения в растежа на народностопанската ефективност следва да намери адекватна форма на управление — в рамките и със средствата на териториалното прогнозиране и планиране.

Главна задача на прогнозната дейност по усъвършенстване на териториалната структура на промишленото производство е да се разкрият и оценят факторите, които ще въздействуват в бъдеще върху мащабите, формите, степента и етапите на териториалното разделение на труда, които ще обусловят в своята съвкупност специфичния промишлен профил на всяка териториална единица. Във връзка с това изпъква значимостта на оценката за ефективните варианти на регионален икономически растеж, които научно-техническата революция и разширяващата се социалистическа интеграция ще породят в прогнозния период.

На известно равнище на развитие и териториална организация на производителните сили всяка нова локализация на производствени мощности стават все по-зависими и комплексно обусловени от съществуващите народностопански, отраслови и териториални пропорции. Нарасналата теснота на производствено-технологичните и икономическите връзки на всички равнища и във всички сфери и фази на разширеното социалистическо възпроизводство има съществени проявления и последици досежно териториалната организация на промишленото производство — в нейната цялост и спрямо развитието на териториално-промишлените подсистеми. С оглед на проблематиката на дългосрочното териториално прогнозиране значителен интерес представляват две характерни прояви в „поведението“ на териториално-промишлените системи; а) усложняващата се „процедура“ за преработка на външните управляващи въздействия в ответна специфична реакция на системата; б) нарастващата устойчивост на системата към външни въздействия.

Двете прояви се намират в диалектическо противоречиво единство. При това те стават по-осезаеми и по-типични за системите от по-висок таксономичен ранг — големите промишлени агломерации и териториално-промишлените комплекси на крупните икономически райони.

Първото проявление се характеризира с увеличена сензитивност на териториално-промишлената система към външните сигнали. Разширява се броят на засегнатите нейни елементи. При дадена скорост на развитие се удължава времето за преработка на външните управляващи въздействия в ответна специфична

реакция на системата. Повишената взаимна свързаност на елементите на системата и специфичния мултипликационен коефициент на разпространение и преработка на външните въздействия усложняват лаговите характеристики на насочените към нея инвестиционни потоци. Ефектът на стопанските мероприятия загубва своя локално ограничен обхват и засяга ако не цялата система, то значими нейни сектори и „снопове“ вътрешни отношения. Това „предразположение“ на териториално-промишлените системи, типично за зрелите етапи от тяхното развитие, се съчетава с характера на въздействието на съвременната научно-техническа революция върху регионалния икономически растеж. Дори еволюционните въздействия на научно-техническия прогрес, които не са отражение на принципно нови научно-технически решения, са по своя характер и последици динамични, многостранни и повсеместни. Те индуцират определено преустройство в съществуващите междуотраслови териториално-промишлени системи.

От казаното дотук произтичат повишени изисквания към методологията, методиката и организацията на дългосрочното териториално прогнозиране. Очевидно при подготовката на управленчески решения за усъвършенстване териториалната организация на промишленото производство нараства потребността от системен, програмно-целеви и комплексен подход към прогнозиране на необходимите и възможни темпове и мащаби на икономически растеж на дадени териториалнопромишлени системи, към обосновката на насоките за тяхното икономически ефективно функциониране.

Второто проявление — тенденция в развитието на териториално-промишлените системи, може да се дефинира като „степен на устойчивост на системата спрямо външни въздействия“. С оглед на задачите на регионалния анализ то може да се разчлени и разглежда от двояка гледна точка:

а) изследване на конкретните фактори и параметри, при които се запазва или променя системобразуващото отношение, условиято-признак — устойчиво съчетание на предприятията от различни промишлени отрасли;

б) проучване на допустимите граници за поемане на икономически товар от системата.

Условиято-признак „устойчивост“ на вътрешносистемните отношения има изключително голямо значение при териториалните формации преди всичко за икономически ефективно им функциониране, за динамически балансираното развитие на съвкупността от производствени единици — елементи на тези системи. Но то не трябва да се разбира опростенчески. Устойчиво съчетание на предприятията от различни промишлени отрасли съвсем

не означава неизменен във времето набор от едни и същи производствени единици, обединени с неизменни по посока и мащаб пространствени производствено-технологически връзки. Териториално-промишлените системи са динамично развиващи се формации. Голямо ускорение им придава научно-техническият прогрес.

Устойчивото съчетание като необходимо присъщ признак на териториално-промишлените системи и специално на териториално-промишлените комплекси е възможно да се запази както при промяна в броя и отрасловата принадлежност на някои от елементите им, така и при изменение в посоката и мащабите на производствено-технологическите връзки между тези елементи. Необходимо и достатъчна предпоставка за запазване единството на системата е промяната да не нарушава *основните комплексобразуващи отношения*, а да ги задълбочи, заякчи и възпроизведе на по-високо равнище. Това означава териториално-промишлената система да запази своята „индивидуалност“ — изяви функции в развитието на народното стопанство, рационално използване на локалните ресурси, ефективно равнище на комплексност. Следователно основно изискване към външните въздействия е те да стабилизират устойчивото съчетание на производствени дейности в отделния териториално-промишлен комплекс и да се повиши неговата социално-икономическа ефективност. Оттук логически се извежда една от основните задачи на управлението на териториалната организация на промишлеността — програмирано развитие на териториално-промишлените комплекси (ТПК):

— за новите ТПК — да се разработят единни програми за тяхното развитие и за пространствената организация на техните компоненти;

— за съществуващите ТПК — да се съставят програми за усъвършенстване на тяхната производствена структура и планировка.

Разработването на дългосрочни програми за бъдещото развитие на ТПК е логически свързано с подхода към търсене на оптималните граници на поемане на икономически товар, с отговора на въпроса — какви темпове и мащаби на икономически растеж е целесъобразно да се зададат за всяка териториално-промишлена система в рамките на прогнозния период?

Без претенции за изчерпателност бихме желали да изложим само някои съображения относно онези най-важни предпоставки и фактори, чийто комплексен анализ и оценка би насочил прогнозната дейност към правилен отговор на така поставения въпрос.

При дадена скорост на развитие на промишлеността и за-

даден прираст на промишления потенциал на страната към прогнозния хоризонт границите на поемане на икономически товар за всяка териториално-промишлена система следва да бъдат определени *съотносително* с останалите подобни системи въз основа на избран критерий за социално-икономическа и екологическа ефективност. Доколкото всеки териториално-промишлен комплекс е пространствено и локално ресурсно лимитиран, тези граници ще трябва да се очертаят в първо приближение по отношение степента и характера на ефективно използване на неговите имобилни ресурси: *природни* (преди всичко по отношение на невъзпроизводимите или възпроизводимите в по-дълъг от прогнозния период ресурси) и *икономически* (промишлено-производствен апарат, инфраструктура и пр.).

При определяне степента и характера на натоварване на природния ресурс потенциал следва да се съчетават целесъобразно производствените цели и задачи с грижите по опазване на природната среда. Динамичното равновесие на технологично-екологическите връзки ще има в бъдеще нарастваща тежест в съвкупността от фактори, определящи възможността за поемане на допълнителен промишлен товар от всяка териториално-промишлена система.

Най-съществена роля в „оразмеряване“ на допълнителното икономическо ускорение, което ще бъде целесъобразно да се зададе за всяка териториално-промишлена система, ще играят: научно-техническият прогрес, предвидимите социално-икономически последици от изменението на съотношението между екстензивните и интензивните форми на разширено социалистическо възпроизводство, увеличаване относителната тежест на реконструкцията и модернизацията във възпроизводството на основните производствени фондове.

Както е известно, характерът и мащабите на инвестиционния процес са едновременно условие и последица на научно-техническия прогрес. Преобладаващата част от научно-техническите нововъведения се реализира чрез инвестиционния процес. От друга страна, значимите изменения в териториалната организация на промишлеността се осъществяват чрез капиталното строителство и изискват влагането на значителни инвестиции. Оттук следва изводът, че анализът на пространствените аспекти на взаимовръзката между научно-техническия прогрес и инвестиционния процес е главният обект на изследване при прогнозиране пътищата и формите за усъвършенстване в бъдеще на териториалната структура на промишлеността, за развитието на териториално-промишлените системи.

Чуждестранни и наши изследвания разкриват тенденцията към ускоряване обновлението на действащия производствен

апарат чрез реконструкция на основното производство. В прогнозния период ще се разширява отрасловият обхват на реконструкцията. Поради по-високата икономическа ефективност на обновлението на основните фондове спрямо усъвършенстването на съществуващите ще се измени съотношението между реконструкцията и модернизацията в полза на първата. Реконструкцията ще стане преобладаваща форма на интензификация на разширеното социалистическо възпроизводство. Тези тенденции ще оказват силно влияние върху пътищата и формите за развитие на териториално-промишлените системи в нашата страна, ще въздействуват върху регионализацията на дългосрочната национална промишлено-инвестиционна програма. Вероятностният и вариантен характер на научно-техническия прогрес и на други екзогенни фактори обуславят необходимостта границите на поемане на допълнителен икономически товар от всяка териториално-промишлена система да се определят в диапазон и вариантно.

Методологическите проблеми на дългосрочното прогнозиране и програмиране усъвършенстването на териториалната структура на промишлеността могат да се подредят в два взаимно свързани кръга.

Първият кръг обхваща проблемите, пряко „обслужващи“ намирането на *генералното решение* — проектът на бъдещата ефективна динамически уравновесена териториална организация на промишленото производство в нейната цялост.

Вторият кръг включва методологическия подход към провеждането на частнонаучните изследвания, насочени към прогнозиране (и програмиране) развитието на отделни териториално-структурни елементи на промишлеността.

В първия кръг изпъкват следните най-важни проблеми: идентифицирането на системата „териториална структура на промишленото производство“; създаването на единна методологическа основа на всички частнонаучни прогнозни изследвания и конструирането на всеобщ понятиен апарат; последователното приложение на програмноцелевия и комплексния подход към проектиране дислокацията на всеки елемент на териториалната структура на промишлеността; обосновката на главните пътища и основните форми за реализиране на новия подход към задълбочаване на териториалната специализация и концентрация на промишленото производство и разкриване на най-важните източници на мултипликационен ефект.

Да се идентифицира системата „териториална структура на промишленото производство“ означава преди всичко: да се отграничи тя чрез своя „вход“ и „изход“ от останалите производствени, социални, екологически и други териториални системи; да се разкрият екзогенните фактори, които в своята съвкупност ще

упражняват съществено въздействие върху нейното формиране и перспектива; да се класифицират нейните съставни елементи и да се проучи механизмът на взаимодействие между тях. Сполучливата идентификация на системата трябва да служи като основа за конкретен отговор на следните въпроси: кой е необходимият и достатъчен брой регионални равнища и разрези на изследванията, кои са техните конкретни задачи в проектирането на цялостната териториална организация на промишленото производство; каква успоредност (едновременност) и последователност и за кои прогнозни дейности следва да се установи; кои прогнозни решения от по-горно равнище следва да се третират като „задължителни“ за йерархически следващото стъпало на проучвания и в каква степен те ще рамкират, ще ограничават „отгоре“ мащабите на развитие на по-нискостоящата териториално-промишлена подсистема.

Рационалното решение на тези въпроси има не само изключително важно методологическо значение. То предопределя специфичния подход към създаването на единната система от прогнозни и програмни разработки (имащи за общ обект усъвършенстването на териториалната структура на промишлеността), влияе съществено върху размера на свързаните с нейното функциониране обществени разходи, увеличава нейната продуктивност, обуславя в значителна мяра реалната значимост на резултатите от изследванията.

Създаването на единна методологическа основа изисква: да се построи единна система количествени и качествени показатели за анализ и оценка на явленията, процесите, структурните елементи и вариантните решения, изчерпващи в своята цялост съдържанието на процеса по формирането (и проектирането) на бъдещата териториална структура на промишленото производство; да се регламентират последователността и съдържанието на информационния обем между изследванията, имащи за обекти отделни териториално-промишлени подсистеми; да се създаде всеобща система от оценки за промишлената „емкост“ на природния, демографския и икономическия потенциал на териториалните единици.

Намирането на генералното решение — проектът на бъдещата ефективна териториална организация на промишленото производство, очевидно трябва да се търси в завършъка на един всеобхватен процес на отбор и съчетаване на единични, йерархически подредени алтернативи — териториални варианти с различен отраслово-структурен и пространствен обхват. Най-същественото в налагащата се селекция е всеки вариант на развитие на дадена териториално-промишлена система да се анализира и оценява от народностопанско гледище.

И така съставянето на прогноза за усъвършенствуване на териториалната структура на промишленото производство има за главна цел да се разкрият и организират предпоставките за увеличаване на социално-икономическата ефективност по пътя на най-пълното и всестранно използване на специфичните локални фактори и условия. Решението на тази глобална задача обхваща разработката на проблемите за по-нататъшното рационално развитие на съществуващите и създаването на нови интегрални форми на териториална организация на промишлеността, както и проблемите на комплексното изграждане и функциониране на промишления потенциал на териториалните единици.

Съществена роля в реализацията на главната цел трябва да изиграят комплексните прогнози (и програми) за промишленото развитие на отделните окръзи.

Характерът на производствения и инвестиционния процес в промишлеността, както и нейната доминираща роля в окръжното стопанство крият възможности за реализиране на основната маса от икономически ефект при последователното приложение на мултипликационния подход в териториален разрез. Водещото място на промишлеността в териториалната мултипликация предопределя в значителна мяра предпоставките за повишаване на икономическата ефективност и в останалите отрасли на окръжната икономика — строителство, селско стопанство, транспорт и др.

При разработката на комплексни окръжни прогнози регионалният анализ на сложилата се териториална структура на промишлеността следва да се съчетае с оценката на проектите на националните стопански комплекси и отраслови ведомства, засягащи техни производствени поделения, разположени (ориентирани) на територията на съответните окръзи.

Основните проблеми, които би трябвало да намерят рационално решение, при създаването на комплексните окръжни прогнози, са следните:

— формиране на стратегическите насоки на развитие и териториално разположение на окръжния промишлен комплекс, усъвършенствуване на тази основа на неговата производствена структура, утвърждаване на водещите функции на определени промишлени отрасли в съзвучие с най-благоприятните за техния бъдещ развой регионални условия;

— рационално съчетаване на отрасловата с териториалната концентрация и специализация на промишленото производство, усъвършенствуване на системата от вътрешноокръжни производственоикономически връзки и обосновани предложения за насоките на формиране на междуокръжните връзки;

— разкриване на възможностите (формите, етапите) за гру-

пова локализация на производствените единици и за изграждане на единна производствена и социална инфраструктура на различни териториални равнища с най-ниски еднократни и текущи разходи;

— създаване на необходимите и достатъчни предпоставки за сближаване жизненото равнище на населението от различните селищни системи на всеки окръг, повсеместно утвърждаване социалистическия начин на живот и осигуряване на стабилно екологическо равновесие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Территориальные системы производительных сил — М., 1971.
2. Пробст, А. Е. — Вопросы размещения социалистической промышленности — М., 1971.
3. Инвестиционные проблемы народно-хозяйственных комплексов — М., 1975.
4. Алаев, Э. Б. — Системный подход к анализу размещения социалистических производительных сил. Тезисы доклада — М., 1973, СОПС при Госплане СССР.

METHODOLOGICAL PROBLEMS IN PLANNING THE SPATIAL
STRUCTURE OF THE INDUSTRIAL PRODUCTION

V. Vasilev

S u m m a r y

Objects of investigation in this article are the basic trends and factors aiming to improve the future spatial structure of industry. Attention is paid above all to the role of scientific and technological progress, to the intensification of economy, the renovation of the fixed assets, the scope and sectoral structure of the long-term national investment programme in industry, the deepening of socialist integration, etc. It is this background against which the main methodological problems have been elucidated. Their proper solution should precede the elaboration of long-term prognoses for improving the industrial spatial structure of Bulgaria. Some key methodological aspects have also been emphasized in the course of working out unified far-reaching programmes for development and spatial organisation of the territorial-industrial complexes.